

savunmaktadır. 15. *Histoire des roumains et de la romanité orientale* (I-X, Bucharest 1937-1945). Rumenler üzerine yazdığı en hacimli eseridir. 16. *Études byzantines* (I-II, Bucharest 1939-1940).

BİBLİYOGRAFYA :

[N.] Yorga, *Osmanlı Tarihi* (trc. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara 1948, tercüme edenin önsözü, s. 3-4; Bekir Sıtkı Baykal, "Iorga", *Der Grosse Brockhaus*, Leipzig 1931, IX, 196; *Mélanges offerts à M. Nicolas Iorga par ses amis de France*, Paris 1933; I. Lupaş, *Zur Geschichte der Rumaenen*, Sibiu 1943, s. 163, 395; M. Constantinescu - S. Pascu, *Unification of the Romanian National State-The Union of Transylvania with Old Romania*, Bucarest 1971, s. 211-212; B. Theodorescu, *Nicolae Iorga*, Bucharest 1976; D. Ghermani, "Iorga, Nicolae", *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas* (ed. M. Bernath - F. v. Schroeder), München 1976, II, 229-231; "Iorga, Nicolae", *Le Robert, Dictionnaire universel des noms propres*, Paris 1987, III, 1537; A. Pippidi, "Iorga, Nicolae", *The Blackwell Dictionary of Historians* (ed. J. Cannon), Oxford 1988, s. 208-209; "Prof. Yorga'nın Katli", *Ülkü*, XVI/95 (1941), s. 453; M. M. A. Dersca, "N. Iorga, historien de l'Empire ottoman", *Balkanica*, VII (1943), s. 101-122; E. Dvoichenko-Markoff, "Nicholas Iorga, A Giant of Southeastern Europe", *Byzantion*, XVII, Bruxelles 1944-45, s. 423-430; Nazmiye Togan, "Beş Ciltlik Osmanlı Tarihini Yazan Profesör Nikolaye Yorga", *TK*, IV/41 (1966), s. 493-496; a.m.f. - Mihail Goboğlu, "Nicolae Iorga'nın Doğumunun Yüzüncü Yılı Dolayısıyla", a.e., X/113 (1972), s. 46-56; Ştefan Ştefanescu, "Nicolae Iorga", *RRH*, X/4 (1971), s. 603-609; "Iorga, Nicolae", *EAm.*, XV, 293; "Iorga, Nicolae", *TA*, XX, 175-176; "Iorga, Nicolae", *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, İstanbul 1983, VI, 2918.

TURGUT AKPINAR

İPEK

Türkçe'nin çeşitli lehçelerinde **yibek**, **yipek**, **yifek**, **cifek**, **çipek**, **jibek** gibi telaffuzlarla söylenen kelime **ip** kökünden türetilmiştir (Räsänen, s. 204). Öte yandan

ipeğin bugün bilimsel adı olan Latince **ser(icum)** Farsça'ya **sere** ("beyaz ipekli şerit", bk. Steingass, s. 680) şeklinde geçmiştir. **Sericum** kelimesi, Roma kaynaklarında Uzakdoğulular'a verilen **Ser(um)** adından gelmektedir (["Çinî, Çinliler'e ait" anlamında], bk. Gaffiot, s. 1428-1429). Arapça'da "ipek kumaş" anlamına gelen ve Abdullah b. Ömer'in kullanılmasını hoş görmediği **serak** da bir görüşe göre aynı köktendir (Kermilî, s. 359-361). İbn Ömer onun yerine **harîr** kelimesinin kullanılmasını ister (Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, VII, 136).

İpek böceği kozasından elde edilen ipek ilk defa Çin'de üretilmiştir. Bilim adamları arasında başlangıç tarihini milâttan önce III. bine kadar götürülen bulunduğu gibi bunun Shang hânedanı dönemine (m.ö. 1450-1050) rastladığını söyleyenler de vardır. Milâttan önce VI. yüzyılda yaşayan Hezekiel'in yazdıklarından Kudüs kadınları içinde ipekli elbise giyenler olduğu anlaşılmaktadır. Bir Kelt hükümdarının mezarında milâttan önce VI. yüzyıla tarihlenen Çin işi ipek kumaş parçaları ele geçirilmiştir (Haussig, s. 70). Bunlar, Ortadoğu ve Batı'nın milâttan en az altı yedi asır önce ipeği tanıdığını ortaya koymaktadır. Milâttan önce III. yüzyılın sonlarından itibaren Çin'de ipek üretimi devlet kontrolüne alınmış, top ağırlıklarına standart getirilmiş ve yapım yeri, ebadı, fiyatı hakkındaki bilgilere önem verilmiştir. Zamanla geçimini ipekçilikten sağlayan ailelerin sayısının çok artmasına ve milâttan sonra I. yüzyılın başlarında ipek üretiminin en üst seviyeye ulaşmasına rağmen dünya piyasalarında Çin ipeğine olan talep azalmıştır. Bunun sebebi Çin dışında da üretimin başlaması ve sırasıyla Hotan, Hindistan, Kuça ve Turfan böl-

gelerine yayılmasıdır. Plinius (ö. 79), *Naturalis historia*'sında ipek böceği ve kozadan ipek elde edilmesiyle ilgili birtakım bilgiler verir. Onun ispatı zor bir iddia dediği rivayete göre Batı'da ipek üretimini ilk defa Kos (İstanköy) kralının kızı Pamphile başlatmıştır. Örf ve âdetlerdeki bazı değişikliklere temas ederken de kadınların artık Asur ipekli giymediklerini söyler (*Natural History*, s. 157-158). Bu bilgi, Plinius'un dünyanın en pahalı ürünleri arasında saydığı (a.g.e., s. 377) ipek gibi İpek yolundan Suriye limanlarına getirilen lüks malların önceleri Avrupa'ya. adı duyulmamış Çin - Hint yerine zenginliğiyle tanınmış Asur ve Bâbil'in malları olarak pazarlandığını göstermektedir (baharatın da Arabistan'dan geldiğinin söylenmesi gibi). Nitekim Plinius'tan bir asır sonra yaşayan ünlü coğrafyacı Batlmyus da İpek yolunun ancak Taş Kurgan'a kadar olan kısmı hakkında bilgi sahibiydi (bk. İPEK YOLU). Roma imparatorları, zaman zaman iktisadî mülâhazalarla ipeğin erkekler tarafından giyilmesini yasaklamışlardır. Bizans'ta ancak VI. yüzyılın ortalarında başlayan ipek üretimi saray erkânı, din adamları ve zengin sınıfın lüksünü karşılamaya yetmiyordu.

Önce ticaretini, daha sonra üretimini yapan Orta Asya kavimleri arasında ipek kullanımı yaygındı. Türkler'in yaşadığı bölgelerdeki kurganlardan değişik asırlara ait çok sayıda ipekli kumaş parçası çıkarılmıştır. Sibirya'nın güneyindeki Pazırık kurganlarından birinde milâttan önce III. yüzyılda Çin'den gelmiş, üzerinde anka veya sülün motifi bulunan ipekli kumaşın saray tezgâhlarında dokunduğu ve mezar sahibi asilzadeye hediye edildiği sanılmaktadır. Feodal düzenin yaşandığı bu dönemde Çin saraylarında yabancı

İpek böceğinin koza örme ve kelebek safhaları

İPEK

devlet adamları için hil'at yapılmak üzere ipekli kumaşların dokutulduğu bilinmektedir. Noyun Ula'da milâttan önce I. yüzyıla tarihlenen bir Hun prensinin kurganında yirmiden fazla ipekli kumaş parçası ele geçirilmiştir (Ögel, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, s. 59). Üretim ve ticaretiyle uğraştıkları ve yaygın biçimde kullandıkları için Orta Asya kavimlerinin dilleri ipek ile ilgili kelimeler açısından zengindir. Orhun âbidelerinde geçen **kutay** kelimesi "ipek" olarak çevrilmiştir (*Orhun Âbideleri*, s. 107; Orkun, I, 24, 56). Kâşgarlı Mahmud, Türkler'in ipek karşılığı kullandıkları bazı kelimeleri verir. Meselâ **ağı** "ipek kumaş", **ağıcı** "ipek kumaş muhafızı, hazinedar" anlamına geliyordu (*Dîvânü lugâti't-Türk Tercümesi*, I, 89). **Barçın** yine "ipek kumaş" demektir (*a.g.e.*, I, 153, 175, 216, 358); **yolak barçın** ise ipeğin çizgili veya şeritli olanı idi (*a.g.e.*, III, 17). Bunlar İran'da üretilen ve **ikat** denilen türden kumaşlar olmalıdır (ikat için bk. *A Survey of Persian Art*, V, 2043-2044). İbrişim ve ibrişim teli karşılığında **çikîn**, **çikîn yipi** kelimeleri kullanılmaktaydı (*Dîvânü lugâti't-Türk Tercümesi*, I, 414; Ögel, *Türk Kültür Tarihinin Girişi*, V, 399). Kâşgarlı Mahmud değişik Çin ipeklerinin adlarını da vermektedir (*Dîvânü lugâti't-Türk Tercümesi*, I, 325, 422, 446, 485, 489; III, 240, 371). Orhun metinlerinde ve *Dîvânü lugâti't-Türk*'teki bazı örneklerde ipeğin aldatici cazibesine dikkat çekilmektedir (meselâ bk. *a.g.e.*, III, 156).

Kur'an'ın cennet tasvirlerinde görülen "ipek" anlamındaki **istibrak** ve **sündüs** kelimeleri (el-Kehf 18/31; ed-Duhân 44/53; er-Rahmân 55/54; el-İnsân 76/21) Farsça'dan Arapça'ya geçmiştir. Arapça'da **haz**, **kaz**, **ibraysem** (ibrîsem, ebraysem = ibrişim) ve **harîr** de bulunmakta, ipek böceğine ise **dûdü'l-kaz** veya **dûdü'l-harîr** denilmektedir (haz kelimesi ipek ile yün veya pamuk karışımı dokumalar için de kullanılır). Ayrıca nakışlı ipek kumaşlar da "yağmur yağınca çiçeklerin yer yüzünü süslemesi" anlamına gelen **dîbâc** adıyla bilinir (İbn Sîde, I/4, s. 76). Hz. Peygamber'in elinin yumuşaklığı **haz**, **dîbâc** ve **harîrin yumuşaklığına** benzetilir (Buhârî, "Şavm", 53, "Menâkıb", 23; Müslim, "Fezâ'il", 81, 82).

Orta Asya ve İran'da belli bir geçmişe olan ipekçilik İslâm fethiyle daha da gelişti; hatta 100 (718) yılında Soğd bölgesinden Çin'e "yü-e-no" denilen ipekli kumaşların gönderildiği rivayet edilir (*A Survey of Persian Art*, V, 2008). Bu bölgenin en önemli şehri olan Semerkant'ta

üretilen ipekli kumaşlara "sınız", Hârizm'de üretilenlere ise "debîki" deniyordu. Ortaçağ'da İran'da ipek üretimiyle ün yapmış on beş kadar şehir vardı ve bunlar vergilerini ipek ile de ödeyebiliyorlardı; meselâ Me'mûn zamanında Cürcân'dan başşehre 1000 top ipekli kumaş gönderilmişti. İran'a hâkim olan Selçuklular Anadolu'ya gelince ipek üretimini burada da geliştirdiler. I. Alâeddin Keykubad'ın Venedikliiler'le yaptığı ticarî antlaşmalarındaki ihraç malları arasında ham ve işlenmiş ipek de zikredilir; bunlar "Türkiye ipekleri" (seta Turchia) adıyla tanınıyordu (Turan, s. 364).

İslâm ülkelerinde çeşitli tarihlerde dokunmuş kemha ve tırâz türü pek çok ipekli kumaş Batı kilise, müze ve özel koleksiyonlarında muhafaza edilmektedir (örnekler için bk. Suâd Mâhir Muhammed, İv. 61-65, 75, 76, 77, 78, 80-92, 145-159). İpek, eski dönemlerden beri elbiselik ve döşemelik-perdelik kumaşların dışında halı dokumacılığı ile kâğıt yapımında da kullanılmıştır. Özellikle "âbâdî" denilen ipekten yapılmış kâğıtların harîr-i Hindî ve harîr-i Semerkandî türleri çok ünlü idi.

BİBLİYOGRAFYA :

Dîvânü lugâti't-Türk Tercümesi, I, 89, 153, 175, 216, 325, 358, 414, 422, 446, 485, 489; III, 17, 156, 240, 371; Wensinck, *el-Mu'cem*, "dbc" md.; Steingass, *Dictionary*, s. 680; F. Gaffiot, *Dictionnaire illustré latin-français*, Paris 1934, s. 1428-1429; Räsänen, *Versuch*, s. 204; Buhârî, "Şavm", 53, *Menâkıb*, 23; a.mlf., *et-Târihu'l-kebir*, VII, 136; Müslim, "Fezâ'il", 81, 82; Plinius (Pliny the Elder), *Natural History* (trc. John F. Healy), London 1991, s. 157-158, 377; *Orhun Âbideleri* (nşr. Muharrem Ergin), İstanbul 1970, s. 107; Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Ankara 1987, I, 24, 56; Cähiz, *et-Tebaşşur bi't-ticâre*, Dimaşk 1932, s. 20-21; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, s. 157, 165-166; Nerşahî, *Târih-i Buğârâ* (nşr. Müderris Razavî), Tahrân 1317, s. 22, 37, 102; *Hudûdü'l-âlem* (Minorsky), s.

84-86, 102, 105, 131, 135, 143; İbn Sîde, *el-Muhasşâş*, Beyrut 1398/1978, I/4, s. 68-69, 76; Reşidüddin, *Câmi'u't-tevârih* (nşr. Ahmed Ateş), Ankara 1960, s. 158; A. Jeffery, *The Foreign Vocabulary of the Qur'ân*, Baroda 1938, s. 58-59, 179-180; *A Survey of Persian Art* (ed. A. U. Pope - P. Ackerman), Tahrân 1977, V, 2008, 2043-2044; Suâd Mâhir Muhammed, *en-Nesicü'l-İslâmî*, Kahire 1977, s. 17-19, 153-212; C. Zeydân, *İslâm Medeniyeti Tarihi* (trc. Zeki Megâmiz), İstanbul 1978, V, 200; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1980, s. 364; Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, Ankara 1981, I, 67-68, 177, 450; II, 62, 64, 290-291, 392, 428, 454-456; a.mlf., *Türk Kültür Tarihinin Girişi*, Ankara 1985, V, 346, 389-405; a.mlf., *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara 1988, s. 59, 157, 209; Emre Dölen, *Tekstil Tarihi*, İstanbul 1992, s. 143-144; H. W. Haussig, *İpek Yolu ve Orta Asya Kültür Tarihi* (trc. Müjdat Kayayerli), Kayseri 1997, s. 48, 63, 70; Anistâs el-Kermîlî, "es-Silâ evisilâ ev Bilâdî's-Serakş", *el-Mesriq*, XI, Beyrut 1908, s. 355-365.

NEBİ BOZKURT

Osmanlı Devleti. Bursa XIV. yüzyıldan itibaren dünyanın sayılı ipek sanayii ve ipek ticareti merkezlerinden biri idi. Bursa'daki ipekçilik de başlangıçtan beri daha çok İran kaynaklıdır. Selçuklular zamanında Anadolu'da birçok yerde ipek dokumacılığı yapılmakta olduğu bilinmektedir. Aşıkpaşazâde, I. Murad döneminde Bizans mülkü olan Alaşehir'in (Philadelphia) kırmızı ipek kumaşlarıyla meşhur olduğunu kaydeder (*Tarih*, s. 56). Yine Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde Aydın, Tokat, Amasya gibi merkezlerde ipekçilik yapıldığına dair kayıtlar bulunmaktadır (*Kânünnâme-i Sultânî*, s. 41). Ancak XV. yüzyıl Bursa kadı sicillerinde Anadolu'da ipek üretimi yapıldığına dair kayıtlar yer almamaktadır. Bununla birlikte Mora'da Bizanslılar'dan beri ipek üretiminin yaygın olduğu ve İran ipeği kadar kıymetli olmasa da Bursa'ya getirildiği tesbit edilmiştir. Aynı şekilde Arnavut-

Pazırk'taki bir Hun kurganından çıkarılan ipek dokumadan detay ile (E. Fuat Tekçe, rs. 16) bir simli ipek kumaş parçası (Cleveland Museum of Art, nr. 45.14)

